

Institute of History
Collection of Works, vol. 30
Strategic Research Institute

**THE FIRST WORLD WAR,
SERBIA, THE BALKANS AND GREAT POWERS**

Editors

Srdjan Rudić
Institute of History
Miljan Milkić
Strategic Research Institute

Belgrade 2015

Историјски институт
Зборник радова, књ. 30
Институт за стратегијска истраживања

**ПРВИ СВЕТСКИ РАТ,
СРБИЈА, БАЛКАН И ВЕЛИКЕ СИЛЕ**

Уредници

Срђан Рудић

Историјски институт

Миљан Милкић

Институт за стратегијска истраживања

Београд 2015.

Издавање овог зборника финансијски су помогли
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије
Министарство одбране Владе Републике Србије

This book has been published with the financial support of
The Ministry of Education, Science and Technological Development, Republic of Serbia
Ministry of Defence, Republic of Serbia

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

академик Михаило Војводић, дописни члан САНУ
доц. др Ервин А. Шмидл (Институт за стратегију и безбедносно политику, Национална академија одбране, Беч)
др Ефпраксија С. Пасхалиду (Директорат за војну историју КоВ, Атина)
др Андреј Л. Шемјакин (Институт за славистику Руске академије наука, Москва)
проф. др Тодор Петров (Национална академија одбране „Г.С. Раковски“, Софија)
проф. др Катрин Хорел (Национални центар за научна истраживања, Универзитет Париз 1)
проф. др Месут Ујар (Факултет хуманистичких и друштвених наука, Универзитет Нови Јужни Велс, Канбера)
проф. др Тецуја Сахара (Факултет за политичке науке и економију, Универзитет Меиђи, Токио)
др Радослав Распоповић (Историјски институт Црне Горе, Подгорица)
др Милан Терзић (Институту за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије)
др Срђан Рудић (Историјски институт Београд)
потпуковник др Миљан Милкић (Институту за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије)
др Дмитар Тасић (Центар за студије рата, Универзитет у Даблину)
мајор мр Далибор Денда (Институту за стратегијска истраживања Министарства одбране Републике Србије)
др Александра Вулетић (Историјски институт Београд)
др Радомир Поповић (Историјски институт Београд)

EDITORIAL BOARD

academician Mihailo Vojvodić (SASA)
Hofrat Univ. - Doz. Dr. Erwin A. Schmidl (Institute for Strategy and Security Policy, National Defence Academy, Vienna)
Dr. Efraxia S. Paschalidou (Hellenic Army General Staff/Army History Directorate, Athens)
Dr. Andrey L. Shemyakin (Institute of Slavic Studies RAS, Moscow)
Associate Professor Dr. Todor Petrov (“G.S.Rakovski” National Defence Academy, Sofia)
Prof. Dr. Catherine Horel (CNRS/SIRICE, Paris I University)
Associate Professor Mesut Uyar, Ph.D., PD. (HASS, University of New South Wales, Canberra)
Associate Professor Dr. Tetsuya Sahara (Faculty of Political Science and Economics, Meiji University, Tokio)
Dr. Radoslav Raspopović (Institute for History, Podgorica)
Dr. Milan Terzić (Strategic Research Institute, Belgrade)
Dr. Srđan Rudić (Institute of History Belgrade)
Lieutenant colonel Dr. Miljan Milković (Strategic Research Institute, Belgrade)
Dr. Dmitar Tasić (Centre for War Studies, University College Dublin)
Major mag. Dalibor Denda (Strategic Research Institute, Belgrade)
Dr. Aleksandra Vuletić (Institute of History Belgrade)
Dr. Radomir Popović (Institute of History Belgrade)

САДРЖАЈ

CONTENTS

- 13 **ПРЕДГОВОР**
FOREWORD

ИСТОРИОГРАФИЈА
HISTORIOGRAPHY

- 19 **Миле Бјелајац**
НЕПРЕКИНУТА ДИСКУСИЈА О БАЛКАНУ КАО УЗРОЧНИКУ
ПРВОГ СВЕТскоГ ПАТА
Mile Bjelajac
UNINTERRUPTED DISCUSSION OVER THE BALKANS AS CAUSE
OF THE FIRST WORLD WAR
- 37 **Јерг Ехтернкамп**
ПРИСЕЋАЊЕ НА ПРВИ СВЕТСКИ ПАТ. СЕЋАЊЕ, ИСТОРИЈА
И ПРЕДСТАВА ПРВОГ СВЕТскоГ ПАТА У ЗАПАДНОЈ НЕМАЧКОЈ
Jörg Echternkamp
BRINGING FIRST WORLD WAR TO MIND. COMMEMORATION, HISTORY,
AND REPRESENTATION OF WAR IN WEST GERMANY
- 55 **Татјана Милошевић**
ПРВИ СВЕТСКИ ПАТ НА СТРАНИЦАМА ВОЈНОИСТОРИЈскоГ ГЛАСНИКА
Tatjana Milošević
THE FIRST WORLD WAR ON PAGES OF THE MILITARY HISTORICAL REVIEW
-
- ПАТ И ДИПЛОМАТИЈА**
WAR AND DIPLOMACY
- 71 **Снежана А. Радоева**
БУГАРСКО-СРПСКИ ОДНОСИ
У ФОКУСУ ЕВРОПСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ (1913–1915)
Snezhana A. Radoeva
BULGARIAN-SERBIAN RELATIONS
IN THE FOCUS OF EUROPEAN DIPLOMACY (1913–1915)
- 87 **Биљана Стојић**
БАЛКАН У СПОЉНОЈ ПОЛИТИЦИ ФРАНЦУСКЕ У ПРЕДВЕЧЕРЈЕ ВЕЛИКОГ ПАТА
Biljana Stojić
FRENCH POLICY IN THE BALKAN PENINSULA ON THE EVE OF THE GREAT WAR

- 109 **Cosmin Ioniță**
THE DIPLOMACY OF NEUTRALIZATION.
RUSSO-ROMANIAN RELATIONS IN JULY CRISIS 1914
Космин Јоница
ДИПЛОМАТИЈА НЕУТРАЛНОСТИ.
РУСКО-РУМУНСКИ ОДНОСИ У ВРЕМЕ ЈУЛСКЕ КРИЗЕ 1914. ГОДИНЕ
- 125 **Efpraxia S. PASCHALIDOU**
GREECE'S PROLONGING NEUTRALITY PERCEPTION
DURING WWI. STANCE TOWARDS SERBIA
Ефпраксија С. Пасхалиду
ГРЧКО ПРОДУЖЕЊЕ ПОЛИТИКЕ НЕУТРАЛНОСТИ
У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ. СТАВ ПРЕМА СРБИЈИ
- 137 **Tom SIMOENS**
BRAVE LITTLE BELGIUM. A NEUTRAL COUNTRY AMONG GREAT POWERS
Том Симоенс
ХРАБРА МАЛА БЕЛГИЈА. ЈЕДНА НЕУТРАЛНА ДРЖАВА ИЗМЕЂУ ВЕЛИКИХ СИЛА
-
- БАЛКАН У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ**
BALKANS IN THE FIRST WORLD WAR
- 155 **Гордана Јовић Кривокапић**
ЕВРОПСКИ КОРЕНИ ФРАНЦУСКОГ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПРОЈЕКТА
НА ПОЧЕТКУ 20. ВЕКА
Gordana Jović Krivokapić
EUROPEAN ORIGINS OF THE FRENCH YUGOSLAV PROJECT
AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY
- 167 **Алексеј Тимофејев**
РУСКО-СРПСКА ВОЈНА САРАДЊА ПОЧЕТКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА
Aleksej Timofejev
RUSSIAN-SERBIAN MILITARY COLLABORATION AT THE BEGINNING
OF WORLD WAR I
- 181 **Nadine AKHUND**
THE CARNEGIE ENDOWMENT FOR INTERNATIONAL PEACE IN THE GREAT WAR:
PERCEPTIONS AND IMPACT OF THE BALKANS
Надин Акунд
КАРНЕГИЈЕВА ФОНДАЦИЈА ЗА МИР У СВЕТУ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ:
ПЕРЦЕПЦИЈЕ И УТИЦАЈ НА БАЛКАН
- 197 **Андреј Л. Шемјакин**
СА КРФА У РУСИЈУ: НИКОЛА ПАШИЋ У ПЕТРОГРАДУ И МОСКВИ 1916. ГОДИНЕ
Andrey L. Shemyakin
FROM ISLAND OF CORFU TO RUSSIA: NIKOLA PAŠIĆ IN ST. PETERSBURG
AND MOSCOW IN 1916

207 **Alexandre SHELDON-DUPLAIX**
THE FRENCH NAVY AND THE BALKAN THEATRE (1914–1918)
Александар Шелдон Дуплекс
ФРАНЦУСКА МОРНАРИЦА И БАЛКАНСКО РАТИШТЕ (1914–1918)

225 **Тодор Петров**
БУГАРСКА ОДБРАНА ДОЈРАНА (1916–1918)
Todor Petrov
BULGARIAN DEFENCE OF DOIRAN (1916–1918)

СРПСКА ВОЈСКА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
SERBIAN ARMY IN THE FIRST WORLD WAR

237 **Василиј Б. Каширин**
БОРБЕНА ВРЕДНОСТ СРПСКЕ ВОЈСКЕ НА ПОЧЕТКУ ПРВОГ СВЕТскоГ
РАТА ПРЕМА ОЦЕНАМА РУСКИХ ВОЈНИХ СТРУЧЊАКА
Vasily B. Kashirin
COMBAT EFFECTIVENESS OF THE SERBIAN ARMY ON THE EVE OF
WORLD WAR ONE: ASSESSMENTS OF RUSSIAN GENERAL STAFF EXPERTS

255 **Саша Т. Бакрач, Стеван Радојчић, Дејан Ђорђевић**
ГЕОГРАФСКО ОДЕЉЕЊЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
Saša T. Bakrač, Stevan Radojčić, Dejan Đorđević
GEOGRAPHIC DEPARTMENT IN THE FIRST WORLD WAR

269 **Далибор Денда**
СРПСКИ РАТНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ У ВЕЛИКОМ РАТУ
Dalibor Denda
SERBIAN POWs IN THE GREAT WAR

291 **Милић Ј. Милићевић**
СТАРЕШИНСКИ КАДАР ВОЈСКЕ СРБИЈЕ
У БИЦИ НА ЧЕВРТНИЈИ (ЛЕГЕТУ) СЕПТЕМБРА 1914. ГОДИНЕ
Milić J. Milićević
SERBIAN ARMY COMMANDING OFFICERS
DURING THE ČEVRTNIJA (LEGET) BATTLE IN SEPTEMBER 1914

303 **Данило Шаренац**
ВОЈНО СУДСТВО И СРПСКИ ОФИЦИРИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ
Danilo Šarenac
MILITARY JUSTICE AND SERBIAN OFFICERS AT THE SALONIKA FRONT

315 **Јарослав В. Вишњаков**
СРПСКО-ХРВАТСКИ ОДНОСИ У СРПСКОМ ДОБРОВОЉАЧКОМ КОРПУСУ
У РУСИЈИ 1916. ГОДИНЕ
Yaroslav V. Vishnyakov
SERBO-CROAT RELATIONS IN SERBIAN VOLUNTARY CORPS IN RUSSIA IN 1916

- 331 **Barbara АНАММЕР**
PROPAGANDA IN THE FIRST WORLD WAR
Барбара Ахамер
ПРОПАГАНДА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
- 343 **Тамара Шер**
ОПШТЕ И ПОСЕБНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ХАБСБУРШКИХ ОКУПАЦИОНИХ РЕЖИМА
ТОКОМ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА (СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА СРБИЈУ)
Tamara Scheer
COMMON FEATURES AND PARTICULARITIES OF HABSBURG OCCUPATION
REGIMES DURING WORLD WAR ONE (WITH SPECIAL REFERENCE TO SERBIA)
- 363 **Божица Младеновић**
ПРИВРЕДНЕ ПРИЛИКЕ У ВОЈНО-ГЕНЕРАЛНОМ ГУВЕРНМАНУ СРБИЈА
(1916–1918)
Božica Mladenović
ECONOMIC CONDITIONS IN THE MILITARY-GENERAL GOVERNMENT
OF SERBIA (1916–1918)
- 375 **Ана Столић**
„СА РОДОЉУБЉЕМ СРПСКИХ ЖЕНА ИМАЋЕ СВЕТ ЈОШ ДА РАЧУНА“.
ПАТРИОТИЗАМ СРПКИЊА И НЕКИ АСПЕКТИ КРЕИРАЊА НОРМАТИВНОГ
ПАТРИОТСКОГ ОКВИРА ПРЕД ПОЧЕТАК ВЕЛИКОГ РАТА
Ana Stolić
THE WORLD WILL HAVE TO COUNT ON THE PATRIOTISM OF SERBIAN WOMEN'.
PATRIOTISM OF SERBIAN WOMEN AND SOME ASPECTS OF CREATION OF
NORMATIVE PATRIOTIC FRAMEWORK ON THE EVE OF THE GREAT WAR
- 387 **Биљана Вучетић**
АМЕРИЧКО ЈАВНО МЊЕЊЕ О СРБИЈИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
Biljana Vučetić
AMERICAN PUBLIC OPINION ON SERBIA DURING WWI
- 401 **Tetsuya SAHARA**
THE MACEDONIAN ORIGIN OF “BLACK HAND”
Тецуја Сахара
МАКЕДОНСКИ КОРЕНИ ‘ЦРНЕ РУКЕ’
- 427 **Милан Гулић**
ДАЛМАЦИЈА У ОСВИТ ВЕЛИКОГ РАТА
Milan Gulić
DALMATIA ON THE DAWN OF GREAT WAR

СЕЋАЊА
MEMORIES

- 455 **Софија Божић**
ПРВИ СВЕТСКИ РАТ У СЕЋАЊИМА ДР МИЛАНА ПЕЦИЋА И
ДР МИЛУТИНА ВЕЛИМИРОВИЋА (1914–1915) –
ОСВРТ НА ДВЕ НЕОБЈАВЉЕНЕ АУТОБИОГРАФИЈЕ
Sofija Božić
THE FIRST WORLD WAR IN THE MEMORIES OF DR. MILAN PEČIĆ AND
DR. MILUTIN VELIMIROVIĆ (1914–1915) –
A REVIEW OF TWO UNPUBLISHED AUTOBIOGRAPHIES
- 471 **Момчило Исић**
МИЛОШ МОСКОВЉЕВИЋ О ПОЧЕТКУ ВОЈНИХ ОПЕРАЦИЈА
СРПСКЕ ВОЈСКЕ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ
Momčilo Isić
MILOŠ MOSKOVLJEVIĆ ON THE BEGINNING OF OPERATIONS
OF THE SERBIAN ARMY AT THE THESSALONIKI FRONT
- 485 **Милан Мицић**
ИСТОРИЈСКО ПАМЋЕЊЕ ПОТОМАКА СРПСКИХ ДОБРОВОЉАЦА ИЗ САД
НА ДОГАЂАЈЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА
Milan Micić
HISTORICAL MEMORIES OF DESCENDANTS OF SERBIAN VOLUNTEER
SOLDIERS FROM UNITED STATES ABOUT EVENTS IN WORLD WAR I
- 507 **Ненад Л. Лајбеншпергер**
СПОМЕНИК И КОСТУРНИЦА НА ГУЧЕВУ – ДЕО ИСТОРИЈАТА
Nenad L. Lajbenšperger
MEMORIAL OSSUARY AT GUČEVO – PART OF ITS HISTORY

НАКОН РАТА
AFTER THE WAR

- 517 **Милован Писари**
РАД МЕЂУСАВЕЗНИЧКЕ КОМИСИЈЕ ЗА ИСПИТИВАЊЕ БУГАРСКИХ ЗЛОЧИНА
У СРБИЈИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ
Milovan Pisarri
WORK OF THE INTER-ALLIED COMMISSION FOR THE INVESTIGATION
OF BULGARIAN WAR CRIMES IN SERBIA DURING WWI
- 531 **Арпад HОРNYAK**
EFFORTS OF THE HUNGARIAN GOVERNMENT TO ESTABLISH
INDEPENDENCE AND PRESERVE INTEGRITY OF HUNGARY IN THE LAST
MONTHS OF 1918 – THE BELGRADE MILITARY CONVENTION
Арпад Хорњак
НАПОРИ МАЂАРСКЕ ВЛАДЕ ЗА УСПОСТАВЉАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ И
ОЧУВАЊЕ ИНТЕГРИТЕТА МАЂАРСКЕ ПОСЛЕДЊИХ МЕСЕЦИ 1918.
ГОДИНЕ – БЕОГРАДСКА ВОЈНА КОНВЕНЦИЈА

Миле БЈЕЛАЈАЦ

НЕПРЕКИНУТА ДИСКУСИЈА О БАЛКАНУ КАО УЗРОЧНИКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Апстракт: Аутор у овом прилогу даје своја запажања на извесне трендове нових реинтерпретација повода и узрока Првог светског рата. Очеvidно је да један број историчара у свету сматра да су доприноси Фрица Фишера (Fritz Fischer), Емануела Гејса (Immanuel Geiss) њихових следбеника превазиђени и да је после 100 година потребно установити нове интерпретације одговорности у следу догађаја који су довели до прерастања Јулске кризе 1914. у рат светских размера. Ови покушаји су, са друге стране, изазвали јаке отпоре великог броја историчара. Реинтерпретација улоге и одговорности Србије која је започела 1990-их а свој замах добила последњих година, води се око неколико спорних места. Аутор идентификује та места и нуди своје виђење како се истим темама приступало током дугог периода од 1914. до 2014.

Кључне речи: Србија 1914, ревизија, атентат у Сарајеву.

Историчар, пратећи јавни (медијски) ток расправа о почетку Првог светског рата и карактер обележавања тог догађаја, стиче утисак да се управо враћамо у време од пре сто година. Поново се инсистира на значају Сарајевског атентата мада тај догађај није морао нужно да изазове рат. Евидентно је да је сам несрећни чин био тенденциозно злоупотребљен како би се исконструисао повод за рат. Тај рат, у том тренутку, желеле су одређене из реда великих сила (Немачка, Аустро-Угарска) јер су сматрале да је тренутак за њих повољан, те да би свако одлагање умањило шансе за војно решење и учинило га тежим или немогућим.¹ Данас се поново враћа примат Балкана у отпочињању рата и ставља

¹ Fritz Fischer, *Griff nach der Weltmacht*, Düsseldorf 1961 (*Germany's War Aims in the First World War*, London 1967; српско издање: *Posezanje za svetskom moći – Politika ratnih ciljeva Carske Nemačke 1914–1918*, Filip Višnjić, Beograd 2014); Immanuel Geiss, *The Outbrake of the First World War and German War Aims*, *Journal of Contemporary History* (July 1966); Barbara Tuchman, *The Guns of August – August 1914*, London 1962; John Röhl, *Germany without Bismarck*,

нагласак на Сарајево које је га је потпалило (“spark”) или које је било окидач (“trigger”). Неопростив злочин, пишу, иза кога је стајала Србија. Велики историчар Фриц Фишер је грешио, критикују га, што је оставио по страни Србију и српски фактор и концентрисао се на улогу Немачке и великих сила. Зашто је олако испуштена Србија, Принцип и Пашић? Питају и одговарају: „Зато што су били уверени да би и без атентата, пре или касније (и неизбежно!) дошло до Великог рата ... онда није било важно ни то да ли је званична Србија била умешана у припремање овог догађаја, да ли је била упозната са плановима за атентат и да ли је морала/могла да спречи атентат“. Тако ствари види нпр. историчар Холм Зундхаусен и констатује да је овај „детерминизам“ у последњих неколико година доведен у питање.² Овај историчар радо прихвата оцене (оптужбе) да су Гаврило Принцип и Црна рука одговорни за милионе жртава. Успут, заборавља да је одавно установљено да су другови из Црне руке тражили од Аписа да повуче одобрење да „деца покушају нешто“, да је Апис послао Ђуру Шарца да пренесе поруку, али да Младобосанци нису хтели ни да чују. Није хтео ни мајор Војислав Танкосић који им је помогао да дођу до оружја. За овог историчара коме није непозната српска (југословенска) историографија сумњиво је да је српска влада 1914. следила пацифистички курс. Ако га је у том моменту и следила, „Србија на дужи рок (није) намеравала да живи у ‘пријатељству’ са Аустријом“.³ Истим „методом“ могло би се констатовати да ни народи у оквиру Монархије на дужи рок нису имали намеру да остану у њеном оквиру, па би се можда и без рата ова царевина распала. Подсетимо да је управо у Комисији за утврђивање ратне одговорности у Версају била пресудна оцена да „превентивни рат“, уперен „против могућег напада у далекој будућности, за који није извесно да ће се уопште десити, такав један рат јесте за најоштрију осуду“.⁴

Расправе око узрока, повода и кривице за Први светски рат имају своју стручну, идеолошку и политичку димензију. Као и многа друга питања од

London 1967 (*Deutschland ohne Bismarck*, Stuttgart 1969); Исти, *The Kaiser and his Court. Wilhelm II and the Government of Germany*, Cambridge 1994; Vladimir Dedijer, *The Road to Sarajevo*, London 1967; V. R. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, St Martin Press, New York 1973 (1993); Milorad Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914. godine*, 1973 (1990, 2014); Исти, *Impact of the Balkan Wars on Society in Bosnia and Herzegovina*, у: B. Király, *East European Society and the Balkan Wars*, D. Djordjevic (eds.), New York 1987, 260–285; Andrej Mitrović, *Srbija u Prvom svetskom ratu*, SKZ, Beograd 1984 (енгл. издање: *Serbia's Great War 1914–1918*, Hurst & Co, London 2007); Исти, *Prodor na Balkan, Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908–1918*, Nolit, Beograd 1981 (друго издање 2011); Annika Mombauer, *The Origins of the First World War, Controversies and consensus*, Longman 2002 (српско издање: *Узроци Првог светског рата*, СЛЮ, Београд 2013).

² Holm Sundhaussen, *Sarajevski atentat, Srbija i duh 1914*, Peščanik.net, 25/11/2014 Превод предавања одржаног на конференцији у Берлину 4. јула 2014. (H. S., *Das Attentat von Sarajevo, Serbien und der Geist von 1914*).

³ Исто.

⁴ М. Бјелајац, *1914–2014: Зашто ревизија? Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата*, Медија центар, Београд 2014, 18.

епохалног значаја делиле су и још увек деле историчаре. Расправе које трају 100 година одражавају политичку заинтересованост и провоцирају традиционалне токове друштвене (историјске) свести, понекад болно погађају у средиште културних или националних идентита. Политичка инструментализација овог питања започета је још током Првог светског рата, а своју посебну димензију добила је уношењем специфичних чланова о „кривици за рат“ у мировне уговоре у Версају (чл. 231) и Сен Жермену (чл. 177).

Ипак у периоду који је започео 1960-их имали смо један готово опште прихваћени консензус: о узроцима, непосредном поводу и заинтересованости појединих из концерта великих сила да се не пропусти **прилика за рат баш у јулу 1914.**⁵ Консензус истрајава, упркос покушаја да се он одбаци. Према овом разумевању, Немачка је желела да успостави нови распоред моћи, тачније своју хегемонију у Европи и присили старе империјалне силе на деобу колонија. Такође, желело се стављање под контролу важних стратешких тачака као што су били Дарданели. „Немачка нема разлога да очекује да ће бити нападнута“, говорило се у њеном врху. У исто време има више доказа да се рат желео. Чекало се само да се заврши Килски канал, мост код Ремагена и мост у Карвенделским Алпама.⁶ У пролеће 1914. све је било спремно. „Сад или никад“ коментарисао је Цар на пристиглу вест о атентату. Тачно се оцењивало да ће напад на Србију изазвати реакцију Русије са 90 процената вероватноће и да ће то значити светски рат. Фриц Фишер је навео да је специјалном изасланику Беча грофу Хојосу то било експлицитно речено 5. јула на његово изричито питање о ризику рата. Било је историчара, пре и после Фишера, који су хтели да тврде да је рат био калкулисани ризик!!! О „нежељеном“ ризику се могло говорити само ако је у питању 10 или 20 посто вероватноће. Ако се Аустро-Угарска и надала да ће рат водити само против Србије, у Немачкој се желео далеко шири циљ. Историчар Герд Крумајх је недавно покушао да баци нову светлост на „фамозну теорију локализације“ коју су током деценија користили као главни аргумент браниоци немачке невиности сугеришући да се упорно сукоб желео локализовати на аустроугарско-српски.⁷ Дакле у тренутку када је Аустро-Угарској дат „карт

⁵ Volker R. Berghahn, *Imperial Germany 1871–1914, Economy, Society, Culture and Politics*, Berghahn Books, Oxford 1994, 283: “Fischer controversy produced a result that is now widely accepted in the international community of experts on the immediate origins of the war – it was the men gathered in Imperial PACE in Berlin who pushed Europe Europe over the brink. These men during the week prior to August 1 had, together with ‘howks’ in Vienna, deliberately exacerbated the crisis, although they were in the best position to de-escalate and defuse it. ... In pursuing this course, the German decision-makers knew that the earlier Russian mobilization order did not have the same significance as the German one.”

⁶ V. R. Berghahn, *Germany and the Approach of War in 1914*, 169; Max Hastings, *Catastrophe* (српско издање), 118; Annika Mombauer, *Helmut Moltke and Origins of the First World War*, Cambridge University Press, 2005³, 140.

⁷ Gerd Krumeich, *Le Feu aux poudres, Qui a déclenché la guerre en 1914?* Belin, Paris 2014, 14, 89–92. Мада не стаје потпуно на страну историчара Вилијамсона (Samuel R. Williamson), Ангелова (Jürgen Angelow), Кронебитера (Günther Kronebitter), Момсена (Wolfgang J. Mommsen),

бланш“, они који су га дали тачно су знали каквом циљу се тежи. Током Јулске кризе чиниће све да се мирном решењу ускрати шанса. Надаље, руске и француске могућности су се потцењивале, а властите прецењивале. Став према значају Британије у случају сукоба се држао занемаривим. Све мировне иницијативе су намерно одбијане и само се хитало ка коначно жељеној солуцији. Ако се немачки канцелар још и надао локализацији, под условом да Аустроугарска брзо порази Србију, цар и војни врх су наступали са пуном свешћу да желе одлучујући конфликт. Више од десет година припремано је јавно мњење на светски конфликт. Историчар Фриц Фишер и сарадници започели су једну борбу која је трајала али која је донела резултате.⁸ Ово се данас, уз механизам прикривања, жели показати превазиђеним.

Током 1980-их уочава се један тренд, првенствено политички, да се слика Првог светског рата промени како би се Европа, посебно француско-немачки односи хармонизирали. Овај тренд карактерише сликање рата као опште несреће у којој су сви патили, једнако и Французи и Немци. Свесно се потискивало, па и данас, ко је 1914. заиста извршио агресију и какви су били ратни циљеви агресора. Следствено, каква је судбина имала снаћи Француску и друге земље да се у том крвавом рату нису одбраниле и победиле. Нови тренд су у јавности подржавали Франсоа Митеран и Хелмут Кол, а касније наставили њихови наследници. Франсоа Митеран је немачком канцелару Колу, 22. септембра 1984. рекао да нема разлике између француског и немачког војника зато што је њихов заједнички циљ био да се најбрже врате кућама. Садашњи председник Франсоа Оланд не жели да заостане.⁹ Да ли је то била спољашност или уверење знаће будући историчари. Ове данашње може да подсети на активности француског министра Аристида Бријана и његовог немачког колеге Штреземана из 1920-их. Пред крај свог живота Митеран је оставио сведочење о свом разочарењу у разговору са грчким председником Папандреуом 23. фебруара 1993. оцењујући тадашњу југословенску кризу и немачки став: „Све је то био след грешака: немачка акција, америчка игноранција, оклевање Италијана, јер их је Света столица паралисала. У ствари, Немачка која себе сматра легитимним наследником аустроугарске империје, преузела је на себе и сву стару аустријску осветољубивост према Србима.“¹⁰

сматра да је ФишEROVA теза можда промашена (*peut être écartée*) и да нема довољно аргумената. За разлику од Фишера он не уводи документа која показују да је тобожња жеља за „локализацијом“ игра, како домаћа и страна публика не би у старту окривила Немачку.

⁸ F. Fišer, *Grift* (српско издање), 42–55, 64. Сам цар је убеђивао Аустријанце да Русија неће ратовати како би се лакше одлучили за ратно решење. Немачки државници су се стално бојали да Аустријанци не узмакну. Ово добро реконструираше и Андреј Митровић у своје две студије. Најважније је видети какве је инструкције и разјашњења добијао немачки посланик у Бечу гроф Чиршки и војни изасланик.

⁹ Види шире: тематски број *“France – Allemagne”*, *Revue Historique des Armées*, Service Historique de la Défense 256 (2009), посебно чланак: Claire Aslangul, *De la haine à l’amitié indéfectible*, 3–13.

¹⁰ M. Bjelajac, G. Krivokapić-Jović, *Primeri naučne iz naučne kritike. Srpska istoriografija i svet*, INIS, Beograd 2011, 134 (према: Hubert Védrine, *Les Mondes de François Mitterand*, Fayard, Paris 1996, 625).

Када је интерпретација улоге Балкана, Србије и Русије у питању, изгледа да смо 1990-их кренули у неком другом правцу. На ово је највише утицао слом СССР-а (УССР) и ратови на Балкану. О овоме су већ многи писали. У једној реченици – промена није била последица одлучног пробоја у нове и непознате изворе како се тврди у предговорима неких скорашњих књига или како тврде неки критичари који подржавају те књиге.

Роберт Каплан у својој књизи *Балкански духови* (1993)¹¹, која је много утицала на перцепцију Балкана у Америци, је објашњавао да истинске корене Првог светског рата треба тражити у овом региону. За избијање Првог светског рата крива је Србија и Балкан, а та „балканска мржња“ је одлучно утицала на Хитлера да оформи своје ставове, ерго, ето где је корен два светска рата како је и написао један анонимни писац Клинтонових говора – „Два светска рата почела су на Балкану“. И данас, после толико година и великог броја издања, тираже да не помињемо, у рекламама на сајту „Амазона“ читамо за Капланову прозу следеће:

„Од атентата (у Сарајеву) који је покренуо Први светски рат до етничких сукоба у Србији, Босни и Хрватској, Балкан је увек био кључали лонац у двадесетом веку, место где су тероризам и геноцид превасходна средства политике. Ова књига је најпродубљенија и најсвежија анализа Балкана до данас“ (*The New York Times, The Boston Globe*).¹²

Некада млађи историчари из Британије и Аустрије истих година поводом 80-годишњице од избијања рата, преписују те оцене. „Србији је тај рат требао из унутрашњих разлога“ зарад очувања режима, писали су. „Српски малигни национализам“ узроковао је светско крвопролиће. Па и кад није било правих аргумената да се докаже некадашња аустроугарска пропаганда која је припремала изговор за агресију, правиле су се конструкције у стилу – Пашић је знао да је Србија неспремна у том тренутку, али је свесно рескирао рат јер је само тако могла бити остварена идеја Велике Србије.¹³

¹¹ R. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, New York 1993.

¹² From the assassination that triggered World War I to the ethnic warfare in Serbia, Bosnia, and Croatia, the Balkans have been the crucible of the twentieth century, the place where terrorism and genocide first became tools of policy. Chosen as one of the Best Books of the Year to by *The New York Times*, and greeted with critical acclaim as “the most insightful and timely work on the Balkans to date” (*Boston Globe*).

¹³ О томе пише Аника Момбауер (Annika Mombauer) у: *The Origins of the First World War, Controversies and consensus*, Longman, 2002 (српско издање: *Узроци Првог светског рата*, CLIO, Београд 2013), 177–178; Она се осврће на радове: Manfred Rauchsteiner, *Der Tod des Doppeladlers: Osterreich-Ungarn und der Erste Welt Krieg*, Graz, Vienna, Koln 1993 (2014); Mark Cornwall, *Serbia*, u: *Decision for War, 1914*, K. Wilson (ed.), St Martin’s Press – New York 1995, 84: By the end of July 1914 Pasic knew that Greater Serbia materialized, it would be out of fires of a full European war. Serbia itself had helped to create this war because during the July crisis it was not prepared to return to the status of an Austro-Hungarian satellite. Аргументима који су понуђени, тешко би се ови закључци могли правдати. Мешају се ставови и мишљења посланика Спалајковића и Пашића. Спалајковић је тај који каже „да

Данас се, као и 1990-их, у промоцију једног броја радова које означавамо као ревизионистичку литературу, у којој су Србија и Русија доведене у центар узрока, а појединци у новом светлу апострофирају Француску и Британију, укључују истакнути политичари креатори светске политике у Америци и Европи. Приметно је да тзв. „нова открића“, најчешће представљају понављање некадашњих политичких тврдњи Централних сила са почетка рата или немачких и аустријских теза из међуратног времена када се водила борба да се ревидирају чланови мировних уговора који су дефинисали ратну кривицу.¹⁴

Нову контроверзну књигу Маргарет Мекмилан, „Рат који је прекинуо мир. Пут ка 1914“¹⁵ хвали на пример и Мадлен Олбрајт и њен некадашњи саветник. Она се промовише у важним центрима где се креира спољна политика. Својевремено је Ричард Холбрук промовисао и популарисао претходну књигу Маргарет Мекмилан „Париз 1919“¹⁶ хвалећи се да је он у Дејтону закуцао још један ексер у сандук Вудроа Вилсона (Woodrow Wilson). Недавно је у Центру „Вудро Вилсон“ свој допринос дала новинарка и публициста Кати Мортон, супруга покојног Ричарда Холбрука. Она је изнела да је „Франц Фердинанд је убијен у терористичкој мисији која је планирана и за коју су терористи обучени у Београду. Обучио их је човек по имену Никола Пашић“. Како се историчар, један од креатора тезе о примарној руској кривици, Шон Мекмикин усудио да је исправи, помињући пуковника Аписа,¹⁷ она му је одговорила „помиње се толико имена да би се само дошло до забуне ако се на томе буде инсистирало“.

треба мудро искористити догађај и за желети је да нас Аустрија нападне“. Била је то његова интерпретација руских потеза. У том тренутку све наде за мир нису биле угашене. То се види из Пашићевог виђења, из телеграма на који се позива и Корнвал (Cornwall) (DSPKS, VII-2, dok.732, 18/31 јули). Пашић посланицима саопштава „Развој догађаја у сукобу аустро-српском зависиће највише од држања Русије. Русија је изјавила да ће се трудити пре свега да се питање реши мирним путем. Ако би аустријска војска прешла границе Србије – она ће бити приморана да се умеша ... Руски цар ... жели да се спор или сукоб реши мирним путем ... али са чувањем достојанства Србије. ... По мом уверењу ... рат европејски може се избећи само са великим жртвама од стране Аустрије – али нема вероватности да ће се Аустрија повући и пристати на поравнања.“ Другим речима, да ће повући објаву рата и оптужбе.

¹⁴ А. Mombauer, *The debate on the origins of World War One* (www.bl.uk/world-war-one/themes/historicaldebates). Она се осврће на радове: Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, The Belknap Press, Harvard 2011; Исти, *July 1914. Countdown to War*, Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press 2013; Cristopher Clark, *Sleepwalkers. How Europe Went to War in 1914*, Allen Lane 2012; Margaret MacMillan, *The War that Ended Peace. The Road to 1914*, Random House, NY 2013; Stefan Schmidt, *Frankreichs Außenpolitik in der Julikrise 1914*, Munich, Oldenbourg 2007.

¹⁵ Margaret MacMillan, *The War that ended Peace, The Road to 1914*, Random House, New York 2013.

¹⁶ Иста, *Paris 1919: Six Months That Changed the World*, Random House 2001 (2003, 2006), Forward Richard Holbrook.

¹⁷ Па и то је грешка или Мекмикинова намерна интерпретација.

[sic!] У даљем дијалогу је децидно изјавила: „Експанзионистичка српска кампања која полаже право на све територије где има Срба била је окидач за оно што је довело до катастрофе. Други узрочник су Руси, а не Немци“.¹⁸

Осврћући се на до сада преовлађујући наратив по којем ни Срби ни Руси ипак нису кривци за Велики рат, она указује да је за протеклих сто година на видело изашло много докумената који су раније прикривани, тако да сада имамо довољно материјала да више кривимо Русе и Србе него Немце.

Историчар Шон Мекмикин је још 2011. лансирао некадашњу немачку тезу „да је рат 1914. био више руски него немачки“. Он пише о „злочину руске мобилизације“ у књизи „Руски корен Првог светског рата“.¹⁹ Иста оптужба је лицемерно изговорена од стране немачког цара 3. августа 1914. пред посланицима Рајхстага од којих је тражена формална подршка за већ донесену одлуку о рату: „Са уцвелењим срцем ја сам морао мобилисати своју војску против суседа ... Руска се влада одупрла савезној нам монархији у постизању њених оправданих интереса ... Руска влада, попуштајући незаситљивим нагонима национализма, заузела се за једну државу која је донела несрећу овог рата, ковањем једног злочиначког атентата“.²⁰

У поменутом Центру „Вудро Вилсон“, у марту 2012. године, у свом предавању на семинару, Семјуел Вилијамсон²¹ је устврдио „да теорија о искључивој немачкој одговорности није више одржива“. Британски историчар Нил Фергусон (Niall Ferguson) је као кривца апострофирао британског министра иностраних дела сер Едварда Греја (Edward Grey). А данас најпознатији међу историчарима ревизионистима, Кристофер Кларк „да је Аустрија била овлашћена (entitled) да изврши војни реванш над Србијом за убиство Франца Фердинанда, Србијом која је проблематична држава (rogue state)“.²²

Оно што потврђује нашу забринутост која је изражена у књизи „1914-2014: Зашто ревизија?“ је чињеница да сви историчари, критичари ревизионизма, не могу да сањају тираже какве постиже књига Кристофера Кларка „Месечари. Како је Европа отишла у рат 1914“. Њено немачко, много пута поновљено издање продато је до јуна 2014. у преко 300.000 примерака. Књига је поред базичног издања на енглеском, преведена на француски, италијански и друге језике, а на крају појавило се и српско издање. Аутор је одликован од стране немачке владе. Забрињава и медијска промоција књиге која примењује метод ћутања и

¹⁸ Видео запис са конференције доступан на сајту Wodrow Willson Center.

¹⁹ Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, The Belknap Press, Harvard 2011; Исти, *July 1914. Countdown to War*, Cambridge, Mass., Belknap Press of Harvard University Press 2013.

²⁰ М. Бјелајац, нав. дело, 13.

²¹ Samuel R. Williamson, *The Politics of Grand Strategy. France and Britain Prepare for War 1904–1914*, Cambridge University Press 1969; Исти, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, MacMillan, London – New York 1991.

²² Max Hastings, *Catastrophe. Europe goes to War 1914*, William Collins, 2013, XX (српско издање: Maks Hejstings, *Katastrofa. Evropa ide u rat 1914*, Laguna, Beograd 2014, 21–22).

маргинализације необоривих аргумената Фрица Фишера, а обнавља некадашњу међуратну пропаганду, као и ону из времена Другог светског рата.

Многи немачки медији су славодобитно преносили тврдње да је Фишера контроверза коначно одбачена. Британски историчар Џон Рол (John C. G. Röhl) је скренуо пажњу да је дневни лист *Франкфуртер алгемајне цајтунг* (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*) недавно славодобитно објавио да је „доказано да нема везе између немачке предратне политике и Јулске кризе, и да нема повезаности Јулске кризе и немачких ратних циљева, тако да Фишер и цео његов рат могу сада бити одбачени“. Недељник *Шпигл* (*Der Spiegel*) је отишао још даље, каже Рол, и парафразира писање овог недељника: „ако је клаузула о ратној кривици била неправична, онда је и Версај био неправичан, а онда је можда Хитлеров напад на Пољску после свега био оправдан“.²³

Остаје питање како ће се ствари кретати међу стручњацима. За сада још увек већина остаје при раније утврђеним знањима, али до када?

У анкети Би-Би-Сија (BBC) „Ко је крив за Први светски рат?“, одговарали су еминентни историчари, њих десет. Међу њима били су Макс Хејстингс (Max Hastings), Ричард Џеј Еванс (Sir Richard J. Evans), Хедер Џонс (Heather Jones), Џон Рол, Герхард Хиршфелд (Gerhard Hirschfeld), Аника Момбауер, Шон Мекмикин, Катриона Пенел (Catriona Pennell), Гари Шефилд (Gary Sheffield) и Дејвид Стивенсон (David Stevenson). Анкетом није обухваћен данас најпознатији - Кристофер Кларк. Већина историчара је остала привржена ранијим ставовима о доминантној немачкој одговорности, уз Аустро-Угарску која је одавно желела обрачун са Србијом.

Макс Хејстингс је поновио своје више пута изречене ставове да га нису „уверили аргументи против Србије“ те да не верује да је Русија желела европски рат 1914, јер су руски лидери знали да би били у много јачој позицији за две године када окончају програм наоружавања. Слично суди Џон Рол, који означава Немачку и Аустро-Угарску и подвлачи да Први светски рат „није избио случајно нити зато што је заказала дипломатија“, већ као „резултат завере влада империјалистичких земаља Немачке и Аустро-Угарске, које су се надале да ће Британија остати изван сукоба.“ Аника Момбауер је поновила „да рат није био случајна незгода“. „Обе владе (немачка и аустроугарска- прим. М.Б.) су знале да је скоро извесно да ће Русија доћи да помогне Србији и да ће то претворити

²³ “Much of the German media is jubilant, with the Frankfurter Allgemeine Zeitung recently announcing that it has now been proved that there was no connection between Germany’s pre-war politics and the July Crisis, and no connection between the July Crisis and Germany’s war aims, so Fisher and all his work can now be discounted. And an article in the Spiegl going further still, to claim that if the war guilt clause was unjust, then Versailles was unjust and then perhaps Hitler’s attack on Poland was justified after all... “ (Види: *Beginning the Great War*, A Virtual Roundtable Cambridge University Press, 30 June 2014, 14. Види: <http://www.cambridgeblog.org/2014/07/beginning-the-great-war#sthash.R8JRCyQX.dpuf>). На округлом столу су учествовали Џек Леви (Jack S. Levy), Вилијам Малиган (William Mulligan), Томас Оте (Thomas Otte) и Џон Рол.

локални сукоб у европски, али били су спремни да преузму тај ризик.“ У групи историчара за које нема сумње у примарну одговорност Немачке и Аустроугарске су и професори Гари Шефилд и Дејвис Стивенсон. Стивенсон тако понавља утврђено мишљење да је Немачка главни кривац и сноси највећи део одговорности јер је „подршком Аустро-Угарској да нападне Србију, иако је знала да ће сукоб ескалирати [...] Без Немачке подршке Аустро-Угарска не би деловала тако драстично“. Др Катриона Пенел, такође криви Немачку и Аустро-Угарску. „Ултиматум Србији од 23. јула био је формулисан тако да је било практично немогуће прихватити га.“²⁴

Хедер Џонс сматра Аустроугарску, Немачку и Русију главним кривцима „чији су ратоборни политички и војни лидери изазвали Први светски рат“. По њој је атентат, какви су тада били уобичајени у Европи, био само изговор за рат да освоје и униште Србију.²⁵

У овој анкети је и Шон Мекмикин био нешто флексибилнији у односу на тврдње у својим књигама о доминантној Руској одговорности. У анкети је ближи Кларковом мишљењу да је одговорна „шесторка“ у саставу Аустроугарска, Немачка, Русија, Француска, Британија и Србија. Он верује да су и Немачка и Аустроугарска покушале да локализују балкански сукоб, али да су Русија и Француска учиниле да тај конфликт прерасте у европски рат, а Британија у светски. Слично становиште изнео је немачки историчар са Универзитета у Штутгарту Герхард Хиршфелд. Редослед почиње са Аустроугарском, а наставља са Немачком и Русијом. Србија је на крају.²⁶

Једини експлицитан у утврдњи да је Србија главни кривац био је Ричард Џеј Еванс: „Србија је сносила највећу одговорност за избијање Првог светског рата. Српски национализам и експанзионизам били су најдубље реметилачке силе, а српска подршка терористима „Црне руке“ била је крајње неодговорна. Аустро-Угарска сноси мало мању одговорност због паничне и претеране реакције на убиство наследника хабзбуршког трона.“²⁷

Анкетом није био обухваћен Кристофер Кларк. Његову књигу многи су хвалили, али репутација оних који су га темељито критиковали, чини нам се далеко већа. Када се аутор у јавним наступима бранио да га критичари нису разумели, важно је истакнути да су и они који га хвале и они који му замерају

²⁴ World War One: 10 interpretations of who started WW I, *BBC, News Magazine* (12 February 2014); *Vi-Bi-Si: Ко је крив за Први светски рат? ТАНЈУГ из Лондона*, среда 12. фебруар 2014.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

²⁷ Исто: Sir Richard J. Evans – Regius professor of history, University of Cambridge – Serbia. “Serbia bore the greatest responsibility for the outbreak of WW1. Serbian nationalism and expansionism were profoundly disruptive forces and Serbian backing for the Black Hand terrorists was extraordinarily irresponsible. Austria-Hungary bore only slightly less responsibility for its panic over-reaction to the assassination of the heir to the Habsburg throne“. Поред Русије крив је ирационални страх Британије од Немачке Европе и француско охрабривање руске агресивности према Аустро-Угарској.

видели исту тенденцију његовог дела. Изложићемо само два примера који показују да је теза „да су сви подједнако криви“ и „да је све след јулских грешака“ само параван за основне тезе, међу којима и одговорност Србије којој је посвећено више од једне трећине рукописа. Успут, цело прво поглавље „Српски духови“ је парафраза Капланових „Балканских духова“.

Критичар Најџел Џонс (Nigle Jones) подсећа читаоце да је два пута потврђивана немачка одговорност и пуна воља да се атентат искористи као повод за рат, што је јавности откривено објављивањем грађе из Баварског архива на подстицај Курта Еиснера кога ће националисти због овога убити, а потом ту је све што је изнео Фриц Фишер и његов круг. Џонс помало иронично наводи „да будемо фер, Кларк то не негира. Он заобилази провокативна питања о немачкој ратној кривици једноставно игноришући их кроз скоро 700 страница текста. Али кад Фишера и Гајса коначно невољно помене у закључку он их отера као иритирајуће инсекте“ Замера им што су покушали да одговорност припишу само једној држави! Најџел Џонс узвраћа Кларку контра аргументом – зар није једна држава крива за Други светски рат. Или, још једном иронијом: „Подједнака кривица? Не баш. Нација у центру Кларковог наратива није моћна Немачка већ мала, копнена балканска држава, која се недавно ослободила доминације Отоманске Турске, ... То је та, ... конвенционално наново демонизирана за свој део у југословенским ратовима 1990-их ... мала Србија“. Најџел даље доводи у сумњу Кларкова настојања да постигне ефекат сугерисањем (кроз акт 1903) како се ради о полубарбарској гангстерској држави, где официрски кор (четири официра!- – прим. М. Б.), на ужас Европе, демонстрирају свој цивилизацијски ниво комадањем непопуларних монарха краља Александра и краљице Драге, покољем каквог би се постидели и француски револуционари.“²⁸

Озбиљнија критика овог претенциозног подухвата стигла је из пера америчке историчарке Марије Тодорове. Она на првом месту доводи у питање његове методолошке поставке. Кларк по њој бежи од суштинског „зашто“ (фактора дугог трајања) како би слободно арбитрирао у појавном редоследу и конструкцијама, те сам успостављао узрочну хијерархију. Он настоји да сугерише читаоцима да чињенице говоре за себе и да је њихово значење транспарентно. Њихову селекцију оставио је својој процени. Фокусирао се на лично и морално (шта год то било). Тодоровој није било тешко да одмах уочи да је сву сложеност заменио фокусирањем на Балкан. „Онда је то био Балкан и брката Црна рука, сада Блиски исток и брадата Ал-Каида. Враћајући натраг Сарајево са пуном узрочном тежином (и не без алузије на Сребреницу, Сарајево 1990-их, згражајући ултиматум из Рамбујеа 1999. као оправдања за нечувен ултиматум Беча 1914) води нас до старе теорије „европског бурета барута“. И она уочава у таквом настојању функцију његове драме из 1903.“²⁹

²⁸ М. Бјелајац, нав. дело, 206–207.

²⁹ М. Todorova, *Outrages and their outcomes*, Times Literar Supplement (4 January 2013).

Кларк минимизира, пише Тодорова, суштину Анексионе кризе 1908. свдећи је на пуку формалност која није суштински променила ствари на терену. Тиме је заиста ударио на целокупну историографску баштину, па и ону конзервативну која није могла да заобиђе далекосежне последице ове кризе по европске односе. Она такође уочава његову потребу да се непрестано враћа на своју тезу о „балканизацији француско-руских односа“ (поглавље Девет) и „балканског узрочног сценарија“. Та његова настојања „пре откривају Кларкову свеколику антипатију према Русима а симпатије према Хабзбурзима“.³⁰

Када је у питању интерпретација историје Србије, „Младе Босне“ и догађаја везаних за повод (узрок) рата, постоји **неколико најчешћих места контроверзи**. Неке од контроверзи имају своје корене у самој историји, а неке су плод нових „преиспитивања“. Мада је питање јужнословенског покрета (укључујући муслимане) у Аустро-Угарској било у историографији разрешено, данас се опет обнавља. Обнавља се јер се **у новим интерпретацијама жели доказати да јужнословенског покрета не би било да нису постојали националистички пројекти из Србије (и Црне Горе) који су га провозирали**. Дакле, жели се поништити његова аутентична историја током 19. века, а поготово историја свих оружаних отпора и буна у Босни и Херцеговини од 1875. па до анексије. Не жели да се види да је југословенски покрет био сличан осталим националним покретима оног времена: пољском, чешком, словачком, румунском, италијанском па и мађарском.³¹

На другом месту, због потенцирања тврдње да је **покрет у Босни био „српска конспирација“** и да се **радило о „извозу“ тероризма и национализма**, примећујемо да се спаја неспојиво, на пример деловање Црне руке и српске владе. Намерно се превиђа да је аустроугарска влада пратила активности Црне руке, и да је знала за њене сукобе са владом. То је био разлог што је покушала да у оптужбама инсистира на учешћу „Народне одбране“.³² Данас се, уз

³⁰ Исто. Види такође: М. Бјелајац, нав. дело, 207–208.

³¹ Види шире: Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije*, knj. I–II, Beograd 1989; Исти, *Impact of the Balkan Wars on Society in Bosnia and Herzegovina*, u: East European Society and the Balkan Wars, B. Király, D. Djordjevic (eds.), New York 1987, 260–285; Josip Horvat, *Pobuna omladine 1911–1914*, (priredio Branko Matan), SKD Prosvjeta, Gordogan, Zagreb 2006, 172; Igor Despot, *Balkanski ratovi 1912–1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*, Plejada, Zagreb 2013, 189–268; Radoslav Gaćinović, *Mlada Bosna*, Medija centar 'Odbrana', Beograd 2014; Milan Gulić, *Odjek balkanskih ratova u Dalmaciji, Reflections of the Balkan Wars in Dalmatia*, u: Balkanski ratovi 1912–1913. Nova viđenja i tumačenja – The Balkan Wars 1912–1913 New Views and Interpretations, (S. Rudić, M. Milkić, eds.), Beograd 2013, 353–380.

³² Barbara Jelavich, *What the Habsburg Government Knew about the Black Hand, Documents*, Austrian History Yearbook XXII (1991) 133–150. Историјарка уочава да се намерно избегавало поминjanje CR: “The specific issue to be addressed here is **why the Habsburg authorities failed to implicate one organisation ...Black Hand**“ (стр. 133). Одговор се наметао сам по себи – знали су да је у сукобу са српском владом: “Narodna Odbrana was particularly attacked, because some of the activities of that organization were known. In fact, the weakness of the Habsburg explanations of why they needed to adopt a strong policy toward Serbia lay in this

заобилажење чувеног рада Владимира Дедијера (*Сарајево 1914*) стално инсистира на улози Црне руке и да су атентатори били само просто оруђе. Да нема у научној литератури одавно утврђене чињенице да је пуковник Апис управо на инсистирање својих другова покушао да заустави атентаторе за које је знао, а младобосанци за то нису хтели да чују, ове тврдње би можда неког мање упућеног могле убедити. Ово су могли прочитати не само код Дедијера већ и код Жан-Жак Бекера.³³ Мада многи аутори без промишљања узимају као готову ствар признање Драгутина Димитријевића Аписа током боравка у затвору, историчар Шон Мекмикин иде најдаље у конструисању „истине“, показујући да није информисан о суштини Солунског процеса 1917. и његовом току. Он (погрешно) наводи да је „познато“ да „Млада Босна“, шест конспиратора, односно Принцип, нису деловали самостално већ као производ Црне руке. И разрађује доказе: „Да је Апис знао и подржавао заверу утврђено је у судском процесу од саме српске владе у егзилу, која га је извела пред суд у Солуну 1917. и стрељала након што је отворено признао злочин“. Такође, овај историчар инсинуира да је тиме на њега сваљена сва одговорност како би се скренула пажња са непријатне чињенице учешћа других српских лидера у планирању атентата или, у најмању руку, не чињење било чега да се он спречи, и да је Апис био само жртвени јарац. Како су детаљи о концима завере из Београда почели да излазе 1920-их, мало информисаних је сумњало да је полувзанична Србија одговорна за злочин. Ниједан озбиљан историчар у то не сумња до данас.“³⁴ Ова интерпретација је произвољна. Апис је у писму суду написао да је он преко Радета Малобабиха (агента обавештајне службе) организовао атентат. Наиме, Малобабиха су српске власти сумњичиле да је био аустријски шпијун и претила му је смртна казна. Овим је Апис желео да спаси Малобабиха и Мехмедбашића. Ова ствар се није изводила на суду нити је Апису суђено за то дело. Суђено му је за наводни атентат на Регента и покушај преврата. Такође је произвољна

lack of specifics. Their **officials could not provide concrete evidence either of an officially sponsored Serbian conspiracy, or even that in spring 1914 the Serbian government had encouraged terrorist activities**“ (стр. 141).

³³ Jean-Jacques Beker, *L'année 14*, Armand Colin, Paris 2013 (prethodno izdanje 2004) 49.

³⁴ “The basic outlines of the Sarajevo conspiracy are well known today ... Princip did not act alone. The assassin and his six accomplices ... belonged to Young Bosnia, **an offshoot of the Black Hand** ... That Apis knew off and supported the plot was established in a legal sense by Serbia’s own government-in-exile, which put Dimitrijević on trial at Salonica in 1917 and executed him after he openly confessed to the crime.... In part, the scapegoating of the intelligence chief may have been designed to deflect unwelcome attention away from other Serbian leaders’ complicity in planning (or at least not doing anything to prevent) the Sarajevo outrage. Since details tracing threads of the conspiracy to Belgrade began emerging in the 1920s, few informed observers have doubted Apis’s – and thus semiofficial Serbian – culpability in the crime. No serious historians do today“ see: Sean McMeekin, *The Russian Origins of the First World War*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge – London 2011, 42. Да је Пашић знао за заверу, Мекмикин базира на предратним писањима америчког историчара Sidney B. Fay (1928) и Luigi Albertini (1942–1943), (McMeekin, *July 1914*, 408).

оцена да озбиљни историчари не сумњају у одговорност званичне Србије. Да ли је нпр. Жан-Жак Бекер (Jean-Jacques Becker) неозбиљан историчар?

На трећем месту, мора се приметити да се у новим интерпретацијама инсистира да је **Србија у ствари желела рат како би остварила пројекат „Велике Србије“** и да је због тога заузела непомирљив став по питању ултиматума 1914. који је био „далеко умеренији“ него онај у Рамбујеу. Утицај из 1990-их је видљив и из тврдњи да је режиму у Србији рат био потребан јер је то био наводно једини начин да се одржи на власти. Ово могу да напишу само они који занемаре историју Србије из маја и јуна 1914. године. Какав је био српски одговор на ултиматум најбоље је оценио немачки цар Виљем: „Сада је сваки разлог за рат отпао“. Али, како су му објаснили „точак се закотрљао“ и он више не може да утиче на догађаје. Да ли је и ту лежао разлог што новине у Бечу, Пешти и Берлину нису објавиле српски одговор?

На четвртном месту, приметно је враћање унатраг на аустроугарске тврдње да је **ултиматум био прихватљив, али да је Србија била тврдоглава, те подржана од Русије**, заузела непријатељско држање. Видљиво је да се овде толико одмакло у прикривању извора и литературе која је давно показала да се циљано писао неприхватљив ултиматум како би се коначно имао повод за рат. Историчар Макс Хејстингс је морао поново да упозори на познату чињеницу да је аустроугарски посланик у Београду, када је 7. јула 1914. одлазио после сахране Фердинанда на своју дужност у Београд, добио веома прецизну инструкцију: „Како год Срби реаговали на ултиматум (који се тада писао) ви морате прекинути односе и мора доћи до рата.“³⁵ Спекулације око руске подршке Србији после ултиматума 23. јула, морају да отпаду када се пажљиво ишчитају сви до сада познати документи који нам показују шта је српска влада стварно знала док се писао одговор.³⁶ Евидентно је да су информације и о делимичној мобилизацији и чвршћем ставу Русије у Београд стигле после предаје одговора. До тада је саветована крајња попустљивост и суздржаност. Прихваћено је у целини осам захтева а два спорна условно. Но, ревизионисти су и овде упорни, покушавају да докажу недоказиво. Илустративан је пример како се историчар Кларк користи чак прекрајањем извора (прећуткивањем делова и тиме променом смисла садржаја). Он, желећи да докаже тврдњу да је Србија до раног послеподнева била спремна да прихвати цео ултиматум и дâ „потпуно задовољење“ Аустро-Угарској, а да је онда када је стигла наводна руска подршка променила став, креће у испуштање важних делова Пашићевог телеграма српским амбасадорима 25. јула и телеграма британског отправника послова у Београду истог дана. Наиме, из два документа,

³⁵ Max Hastings, *Catasstrophe. Europe Goes to War 1914*, 2013, 45: "However the Serbs react to the ultimatum (then been drafted), you must break off relations and it must come to war"; Исто код: John Röhl, *Germany*, in: *Decissions for War 1914*, Keith Wilson (ed.), St. Martin Press, N.Y. 1995, 27–54, 51, f. n. 45 i 46 (према: Manfred Rauchensteiner, нав. дело, 75; чак и Кристофер Кларк који спекулише да је ултиматум био блажи од Рамбујеа 1999, наводи исту чињеницу: С. Clark, нав. дело, 57, 467; М. Бјелајац, нав. дело, 180.

³⁶ На овом становишту стоји и Марк Корнвал (M. Cornwall, нав. дело, 80–83).

по духу и садржају готово идентична, избацује наводе „у мери у којој то највише буде могуће“, а такође „потпуно задовољење“ конструише тако што ове две речи вади из њиховог правог контекста који гласи: „Српска влада се нада да ће Аустро-Угарска Влада, сем ако не жели по сваку цену рат, морати примити **потпуно задовољење** које јој даје српски одговор“ (Тако стоји истоветно у оба телеграма). Кларк пише да његову интерпретацију Пашићевог телеграма потврђује телеграм британског отправника послова [*sic!*]. После тога је наводно дошла руска интервенција или охрабрење и Србија се повукла.³⁷

У Србији је **посебну забринутост изазвао покушај да се повод за рат претвори у његов узрок**. Посебно што су се сви концентрисали на Сарајево 1914, као да је ту започео Први светски рат. Тај рат заиста није морао почети због атентата аустроугарског поданика на аустроугарског престолонаследника.

Забринутост је изазвана и уношењем појма „тероризам“ у оцену о деловању омладинских организација на тлу Аустро-Угарске са директном асоцијацијом на Алкаиду, моћан симбол данашњице, свеобјашњавајући појам за терор, суровост и експортовање џихадиста. Историчарка Макмилан је отишла најдаље у овоме како у својој књизи тако и у јавним наступима. Она каже: „Тешко је не упоредити их са екстремним групама међу исламским фундаменталистима као што је Ал-каида сто година касније. Као и ови каснији фанатици, младобосанци су били одлучни пуританци, презирали су ствари као што је алкохол и сексуални односи.“ Она без основа изједначава делатност удружења и организација пре балканских ратова у Македонији са наводном делатношћу у Босни и Херцеговини.³⁸

Инсинуира се да је иза Сарајевског атентата стајала „екстериторијална терористичка организација“ и да је пуковник Апис кључна фигура која је осмислила и извела атентат.³⁹ И за Кларка и за Мекмикина, али и за бројне друге, о овоме нема сумње.

³⁷ С. Clark, нав. дело, 461–464: “Pasic composed his telegram 25 July to Serbian missions declaring that Belgrade intended to send a reply that would be ‘conciliatory on all points’ and offer Vienna full satisfaction”; Види Пашићев телеграм у целини у: DSPKS, VII-2, dok. 537, 654–655 и *British Documentson Origines of World War, 1898–1914*, Vol. XI, June 28th – August 4th, 1914, Items 1–299 (33 849), Belgrade, telegram No 52, D 12.30 PM, R 8 PM, 25 July, британски отправник Кранканторп (Cranckanthorpe) за Греја (Gray). Кларк пише: “It was probably the news from Russia that dispelled the mood of fatalism in Belgrade and dissuaded the ministers from attempting to avoid war by acquiescing in the demands of the ultimatum“. Кларк без објашњења атрибуира телеграму из Петрограда који је очито послат увече после седнице руске владе 25. јула послеподне (ради се о одлукама управо са те седнице), време доласка у Београд у преподневним сатима тог истог дана! (види шире: М. Бјелајац, нав. дело, 188–191).

³⁸ Margaret MacMillan, *The War that ended Peace, The Road to 1914*, Random House, New York 2013, 545.

³⁹ С. Clark, нав. дело, XXV: “Behind the outrage at Sarajevo was an avowedly terrorist organization ... extraterritorial, without a clear geographical or political location ... its links with to any svoreign government were oblique, hidden and certainly very difficalt to discern from

Довољно је подсетити како су се у једном тренутку заталасали духови по питању да ли је Гаврило Принцип био терориста или херој, симбол борбе за слободу. Код најистакнутијих ревизиониста овај младобосанац и његови другови су означени терористима. Невешто су се неки бранили (Кристофер Кларк) да ће у будућим издањима овај термин изменити.⁴⁰ Уместо натегнуте „поуке“ са паралелама данашње интерпретације глобалног тероризма и ондашњег „спонзорисаног“ из Србије, пропушта се прилика да се поводом обележавања 100-годишњице од отпочињања рата нагласак стави на питање **како је изгубљен мир** и како је свет улетео у један дуготрајан, исцрпљујући рат чије последице, укључујући Други светски рат, оставише трајни печат на Европи и свету. На првом месту заказао је фактор одвраћања. Може се уочити да је у Немачкој и Аустро-Угарској била на делу погрешна процена властите војничке супериорности и погрешна процена (не)моћи главних опонената (Француске, Русије, Велике Британије и Србије). Дакле, погрешно калкулисање оних сила које су мислиле у том историјском тренутку ратом задобити моћ, а не неуверљива или закасна порука одвраћања од стране Антанте. Посебно изостајање правовременог, јасног става Велике Британије. Британија се због унутрашње кризе са Ирском и тешкоће да задобије јавно мњење акцијом због Балкана колебала у начину деловања. Немачка акција у Белгији јој је дала важан медијски аргумент. Данас има историчара који сматрају да Британија није требало да се умеша.⁴¹ Дакле, различита ситуација од оне из 1912. или 1913. године. Руска парцијална мобилизација 1914, мада дизајнирана као порука Аустро-Угарској, није одиграла уверљиву улогу као 1913. године.

outside the organization.“ Ово виђење истиче и један од историчара који хвали Кларкову књигу и пише: “The events in Sarajevo sprang from the twentieth century’s most important act of what we would today call state-sponsored terrorism” (види: Michael S. Neiberg, C. Clark, *The Sleepwalkers: How Europe Went to War in 1914*, *The Journal of Modern History* 86, 3 (September 2014) 654–655).

⁴⁰ М. Бјелајац, нав. дело, 234–235.

⁴¹ На овом месту се својим мишљењем одваја британски историчар Нил Фергусон (Niall Ferguson), који сматра да Велика Британија није требало да се умеша на страни Антанте и да је тиме Британија у ствари провоцирала светски рат. Могла је, по овом историчару да поднесе немачко господство у Европи (Maev Kennedy, “Britain entering first world war was biggest error in modern history”, *Historian Niall Ferguson says Britain could have lived with German victory and should have stayed out of war*, *The Guardian*, Thursday 30 January 2014). Фергусон није био тако експлицитан у својој познатој књизи *The Pitty of War*, Basic Books, London 1998; Слично мисли, како смо навели, и проф. са Универзитета Кембриџ Ричард Џеј Еванс који каже да Британија није успела да буде медијатор, како је успела током претходне Балканске кризе (Тада је упозорила Немачку да неће дозволити да се Француска комада и Аустро-Угарска решава сама Балкан, јасно и гласно – прим. М. Б) јер је било страх од немачких европских и глобалних амбиција – „страх који није био потпуно рационалан јер је Британија већ до 1910. била задобила поморску утакмицу“. Еванс не разматра друге аспекте, посебно будући положај Британије на европском тржишту под немачком контролом, промену у колонијама и др. (види напомену 26).

Данас није ретка апологија мултиетничке, мултиверске и цивилизоване Монархије, па чак и Османске царевине, наспрот заосталој Србији и експанзивном и шовинистичком српском национализму који гура на платформи Начертанија 1844–1918. Историчар Кристофер Кларк иде тако далеко у свом незнању (?) да сматра да је „Начертаније“ програм српске владе до 1918. Заобилази се југословенски програм који је од августа 1914 био српски ратни програм, као и целокупно искуство Југославије.⁴² Та држава се искључиво помиње поводом њеног краја 1990-тих. Зар упркос искушењима, Југославија није била пример толерантне културне, верске и етничке мешавине, земља грађанске једнакости, земља многих компромиса?

Одрицао се у многима од тих књига, или коментара на њих, оправдани карактер супротстављања колонијализму и империјализму оног времена. Намерно се инсистира да су наводно Хрвати и Словенци били задовољни у Аустро-Угарској и да су ту државу доживљали на другачији начин него Срби. Склања се у страну све што сведочи управо о деловању других јужнословенских народа на ослобођењу и еманципацији. У једном скорашњем интервјуу, Манфред Раухенштајнер, један од истакнутијих ревизиониста ће рећи: „У бити, Аустроугарска (А Југославија? – оп. М.Б.) је била сметња свакој националистичкој држави. Међутим, Словенци и Хрвати су другачије од Срба доживљавали Аустроугарску. Чак и у Босни и Херцеговини су, мање-више, прихватили Аустроугарску. Многи који гледају из 2014. кажу да је аустроугарски вишенационални оквир (А југословенски? – оп. М.Б.) могао да преживи ...“ Раухенштајнер се не осврће на положај и хтења Муслимана.⁴³

Четири године пратимо интензивно ову тематику, можемо да закључимо да данас паралелно постоје тежње да се, на једној страни, дограђује на постојеће и признате темеље науке о Првом светском рату, а на другој, да смо сведоци помодног, које свесно или несвесно води протагонисте да оживљавају некадашње политичке расправе под параваном „научног“, сада у новим околностима када у неким срединама постоји жеља да се докину „последњи трагови неправедног Версаја“ или да се напишу „компромисне верзије“ које не би производиле лоша осећања унутар нове Европе. За исток то не важи.

⁴² С. Clark, нав. дело, 22.

⁴³ „Фердинанд није желео рат против Србије“, интервју са Манфредом Раухенштајнером, разговор у Бечу водио Милан Илић, НИН (26. јун 2014) 56–59.

Mile Bjelajac

**UNINTERRUPTED DISCUSSION OVER THE BALKANS
AS CAUSE OF THE FIRST WORLD WAR**

Summary

The discussions and controversies regarding the “war guilt” and the origins of WW I have lasted for almost a century now. The nature of controversy has not been purely scholar one, but ideological and political one as well. The ideological and political context has had a considerable impact on the scholarly field ever since. In that sense, there is not much difference on the eve of the 100th anniversary. One can discover how Interwar years, Cold War, Yugoslav crisis of 1990s, current EU matters affect this issue. In strictly scholarly terms It seems that after 1960s academic community has achieved consensus that was widely accepted on what were immediate origins of the war - it was the men gathered in Imperial Palace in Berlin who pushed Europe over the brink ... together with ‘hawks’ in Vienna”. It was also clear who declared war to whom, and who invaded whom. If one goes through works and monographs published since 1990s it looks like that some tendencies aim to discard previously established consensus. The question thus imposes itself: on what grounds? These newly-published works do not offer any new evidence. Rather, they elaborate the pre-1914 political slogans, interwar claims of German (Austrian) revisionists, mixing them up with new trends developed in the wake of the 1990s Yugoslav crisis. Some scholars loudly claim that they have finally discovered the real culprits of the world tragedy in 1914 – Serbia and Russia. Serbia “near barbaric gangster state” plotted against Austro-Hungary in pursuing its great national project (Nachertanie, 1844), and was supported by Russia - not the other way around, there were no Austrian plots and plans, no Austrian inner problems from Poland to Croatia and Bosnia. The German role is diminished. That role has been perceived as equal as of the other Powers involved. In some interpretations it is described as even fare behind the others (Russia, Great Britain, Serbia, Austria-Hungary). However, new consensus on this terms is fare from been reached.

Keywords: Serbia 1914, Revisionism, Assassination at Sarajevo.